

درآمدی بر شاخص عدالت

دکتر الگوی پیشرفت اسلامی

محمدتقی کریمی

زیر نظر محمدجواد نوروزی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۹۶

www.ketab.ir

سرشناسه	کریمی، محمدتقی، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور	درآمدی بر شاخص عدالت در الگوی پیرویت امام خمینی
مشخصات نشر	قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶
مشخصات ظاهری	۲۸۲ص
فروست	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۳، چاپ اول، ۵۹
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۱۰۳-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	فاینا
یادداشت	این تحقیق با حمایت مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری انجام شده و رسیده است.
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	عدالت.
موضوع	Justice
موضوع	اسلام و عدالت.
موضوع	Islam and justice
موضوع	عدالت اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی - اسلام.
موضوع	Social justice -- Religious aspects -- Islam
شناسه افزوده	نوروزی، محمدجواد، ۱۳۴۳ -
شناسه افزوده	ایران. ریاست جمهوری. مرکز بررسی‌های استراتژیک.
شناسه افزوده	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
رده‌بندی کنگره	ک ۴۴۴/۱۲/۲۳۰ BP
رده‌بندی دیویی	۴۸۳۴/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	۴۷۷۵۲۸۸

شماره ردیف ۱۳۳۳
شماره موضوعی علوم سیاسی - ۵۹
۱۳۹۶-۶۴

■ درآمدی بر شاخص عدالت در الگوی پیشرفت اسلامی

- مؤلف: محمدتقی کریمی
- ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- چاپ: پاپیروس
- نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۶
- شمارگان: ۳۰۰
- قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸
- تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۲۲۶
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیرى جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۴
- تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه معاونت پژوهش
۱۷	پیشگفتار
۲۱	مقدمه

بخش نخست: مباحث مفهومی و نظری

فصل نخست: مفاهیم

۲۸	۱. عدالت
۲۸	تعریف لغوی
۳۰	مفاهیم مترادف
۳۳	مفاهیم متضاد
۳۵	تعریف اصطلاحی
۴۰	عدالت سیاسی
۴۳	۲. پیشرفت
۴۴	مفهوم‌شناسی
۴۵	مفاهیم مترادف

۱. رشد ۴۵
۲. توسعه ۴۶
- توسعه سیاسی ۴۷
- توسعه انسانی ۵۴
- الگوی پیشرفت اسلامی ۵۵
۲. شاخص ۵۹
- نتیجه ۶۶

فصل دوم: مبانی نظری

۱. عدالت در منظومه هستی ۶۹
۲. عدالت فرد ۷۳
- عدالت و ولایت ۷۶
۳. شناخت عدالت ۷۸
۴. عدالت در جامعه ۸۰
- نتیجه ۸۵

فصل سوم: عدالت و پیشرفت

- مقدمه ۸۷
۱. عدالت و پیشرفت در نگرش غربی ۸۹
- عدالت در الگوی توسعه لیبرال ۹۱
- عدالت در الگوی توسعه سوسیالیستی ۹۵
- ارزیابی نظریات غربی درباره عدالت و پیشرفت ۹۶
۲. پیشرفت سیاسی اسلامی ۱۰۰

عدالت اسلامی.....	۱۰۳
۳. مراحل تحقق پیشرفت عدالت محور.....	۱۰۳
الف) مرحله دعوت.....	۱۰۴
ب) مرحله تشکیل جامعه مدنی.....	۱۰۷
ج) مرحله تحقق نظام سیاسی عدالت محور (نظام مردم سالار دینی).....	۱۱۰
د) مرحله مبنای مشروعیت نظام سیاسی.....	۱۱۲
د) حرکت در مسیر عدالت (مرحله پس از تشکیل).....	۱۱۳
نتیجه.....	۱۱۵

بخش دوم: مؤلفه های عدالت

فصل چهارم: مؤلفه های زمینه ای عدالت بینشی

مقدمه.....	۱۲۱
۱. اعتقاد به عدل الهی.....	۱۲۳
اساس عدل: نیت سالم.....	۱۲۶
اجرای عدالت، هدف بعثت پیامبران.....	۱۲۸
ارتباط میان توحید و عدل.....	۱۲۹
۲. انتظار حکومت عدل.....	۱۳۴
۳. اعتقاد به عدالت در قیامت.....	۱۳۷
نتیجه.....	۱۳۹

فصل پنجم: مؤلفه های زمینه ای عدالت گرایشی

مقدمه.....	۱۴۱
۱. عدالت طلبی.....	۱۴۴

۱۵۰ ۲. آگاهی و بصیرت

۱۵۱ بصیرت

۱۵۴ علم و آگاهی

۱۵۵ زمان شناسی

۱۵۶ حق شناسی

۱۵۸ نتیجه

فصل ششم: مؤلفه های کنش رفتاری عدالت

۱۶۱ مقدمه

۱۶۲ مؤلفه های کنشی شهروند سیاسی عادل

۱۶۴ ۱. عدم تجاهر به فسق

۱۶۶ ۲. حضور در جماعت مسلمانان

۱۶۹ ۳. نصیحت و همکاری

۱۷۱ ۴. صداقت

۱۷۲ ۵. رعایت حقوق دیگران

۱۷۳ ۶. ظلم ستیزی

۱۷۴ الف) عدم پذیرش سلطه ظلم

۱۷۵ ب) امر به معروف و نهی از منکر

۱۷۶ ج) مقابله با جور

۱۷۸ د) پرهیز از خلط میان عدل و ظلم

۱۷۹ ۷. رعایت حقوق حکومت از سوی شهروند عادل

۱۸۰ الف) پیروی از امام عادل

۱۸۴	 (ب) عدم پیروی از حاکم جائز
۱۸۶	 (ج) مشارکت سیاسی
۱۸۷	 (د) قانون مداری
۱۸۸	 نتیجه

فصل هفتم: مؤلفه‌های کنش ساختاری عدالت

۱۹۱	 مقدمه
۱۹۲	 ۱. شرط عدالت در بالاترین سطح حاکمیت
۱۹۴	 صفات حاکم
۱۹۸	 ۲. اجرای عدالت در جزای ساختار
۱۹۸	 الف) عدالت در قانون گذاری
۲۰۱	 اول. انطباق بر شریعت
۲۰۴	 دوم. تناسب میان حق و تکلیف
۲۰۶	 (ب) عدالت در اجرای قوانین
۲۰۶	 اول. گسترش و شمول عدالت
۲۰۸	 رعایت انصاف
۲۱۰	 عدالت در التفات
۲۱۳	 جلب رضایت عمومی
۲۱۶	 حفظ کرامت انسانی
۲۱۹	 اهتمام به حقوق ضعیفان جامعه
۲۲۰	 دسترسی عمومی به کارگزاران
۲۲۱	 پاسخ گویی به عموم

۲۲۱	شایسته‌سالاری
۲۲۳	خدمتگزاری
۲۲۶	ترک منت بر مردم
۲۲۷	کنترل و نظارت بر حفظ حقوق عمومی
۲۲۹	تناسب مالیات با آبادانی
۲۳۰	دوم. جهت‌دهی جامعه به سوی عدل
۲۳۱	سوم. مبارزه با انحراف
۲۳۲	چهارم. عدالت در رفتار با بیگانگان
۲۳۴	ج) عدالت در نظارت و قضاوت
۲۳۵	اول. برخورد بدون تبعیض و مسامحه با فساد
۲۴۰	دوم. اهتمام به حقوق مظلوم در مقابل ظالم
۲۴۲	نتیجه
	جمع‌بندی نهایی
۲۵۳	منابع
۲۶۳	نمایه‌ها

مقدمه معاونت به هوش

حقیقت اصیرترین جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جانها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه نومالها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته اند. چه تلخ واقعیتهایی است، ظلمت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگوشتار این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وامدار کمینش های خالصانه و پایان ناپذیر حقیقت جویانی است که در عرصه نظریه و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته اند، و در این میان نقش و تاثیر ادیان و پیامبران الهی، و به ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته ترین است.

دانشمندان نام آور شیعه رسالت خطیر و بی نظیر خویش را بهره گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در

برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی و فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بنایند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های اندیشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است، به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این رو افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه

اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، کاربردی و پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، زوایای پژوهشی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان، تلاش می‌کند. بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در فلمرو الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت‌الاسلام محمدتقی کریمی نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده ارائه مؤلفه‌های پیشرفت عدالت‌محور برای تحقق مدینه فاضله اسلامی است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد نوروزی که با راهنمایی و نظارت و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

پیشگفتار

اثر پیش رو بر عنوان «شاخص عدالت در الگوی پیشرفت اسلامی»، بخشی از کلان‌پروژه شاخص‌های پیشرفت سیاسی در الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت است که طی آن پانزده شاخص بررسی شده است. طبیعی است شاخص‌های یادشده از نظر اهمیت، ارزش و درجه یکسان نیستند و از این منظر می‌توان آنها را در سه حوزه طبقه‌بندی کرد:

۱. شاخص‌های پایه: شاخص‌هایی که اهمیت بیشتری دارند و فقدان آنها موجب تغییر در ماهیت جامعه می‌شود و نشان‌دهنده ارزش‌های مبنایی‌اند؛ مانند عدالت‌محوری، استقلال، آزادی، ولایت‌مداری و مشروعیت و کرامت انسان؛

۲. شاخص‌های پیامدی یا استنتاجی، که نتیجه کاربست دیگر شاخص‌هاست و به طور طبیعی باید ما را به این نتایج رهنمون سازد؛ همچون کارآمدی و هویت؛

۳. شاخص‌های فرایندی، که در روند تطور و تحول جامعه‌سازی همواره باید براساس آنها میزان دوری و نزدیکی جامعه را به جامعه تراز

و مطلوب رصد کرد؛ همانند مشارکت سیاسی، قانون‌مداری، نظارت عمومی، خدمت‌مداری، عقلانیت، تنوع و پویایی در عین وحدت. بی‌تردید، تدوین و طراحی شاخص برای الگوی پیشرفت سیاسی مستلزم توجه به برخی نکته‌های ضروری است:

الف) الگوی اسلامی پیشرفت با الگوی توسعه سیاسی در غرب در مبانی، هدف و ساختار تفاوت اساسی دارد. این امر بدان معنا نیست که از تجربه بشری در تدوین و طراحی نظام‌های اسلامی استفاده نشود؛ بلکه تنها توجه دادن به این است که اولاً هرگز به اخذ و اقتباس از الگوی توسعه غربی باید براساس مبانی، کارشناسانه و بی‌سبب ارزش اسلامی انجام شود؛ ثانیاً باید با شناخت دقیق اندیشه غرب و اسلام، از هرگونه اشتقاق فکری پیشگیری کرد؛

ب) تبیین شاخص‌ها در الگوی پیشرفت سیاسی مستلزم انجام پژوهش‌هایی در زمینه تحلیل دقیق مبانی، روش‌شناسی و خلق نظریه پیشرفت سیاسی و سپس بر مبنای آنها ارائه شاخص‌ها و سنجه‌هایی برای پایش و داوری درباره جامعه است. اما این پژوهش ضمن توجه داشتن به این موضوع، تنها به شاخص‌ها بسنده کرده است. این امر ناشی از آن است که تلاش‌های علمی درخور، ولی پراکنده‌ای در زمینه مبانی و روش‌شناسی به چشم می‌خورد؛ اما تاکنون هیچ تحقیقی درباره شاخص‌ها انجام نشده است. در زمینه نظریه نیز هرچند خلأ علمی وجود داشته، براساس دریافت کلی از جامعه مطلوب، برخی شاخص‌ها تدوین شده است. افزون بر این، در هریک از شاخص‌ها تلاش شده است که مبانی نظری و نظریه مطرح در زمینه آن شاخص بررسی شود؛

ج) هریک از شاخص‌های مطرح در الگوی پیشرفت سیاسی که در پانزده محور تدوین یافته است، از سویی اجزای یک منظومهٔ کامل را تشکیل می‌دهد، و از سوی دیگر، هریک پژوهشی مستقل است. از این‌رو در هریک از این پژوهش‌ها بدون توجه به دیگر شاخص‌های مورد پژوهش، حتی مفاهیم مشترک آنها به طور مستقل بررسی شده است. بر خرد لازم می‌دانیم که از همت، تلاش و حمایت بی‌دریغ و مشفقانهٔ استاد ارجمند، جناب آقای دکتر پرویز داوودی قدردانی و تشکر کنیم. همچنین شایسته است از استاد فرزانه، حضرت آیت‌الله مصباح یزدی، دامت برکاته ریاست محترم مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی، معاون پژوهش، اعضای شورای علمی گروه علوم سیاسی و دیگر دست‌اندرکاران این مؤسسه علمی که ما را در انجام این پژوهش یاری رسانده‌اند، سپاسگزاری کنیم. امید داریم با بررسی یکی از مباحث مهمی که مورد عنایت مقام معظم ولایت بود است، گوشه‌ای از دین خویش را به ساحت حضرت ولی عصر (عج) امام خمینی، مقام معظم رهبری، شهدای اسلام و انقلاب اسلامی و مردم ولایت‌مدار ادا کرده باشیم و در این زمینه سپاسگزار کسانی خواهیم بود که با یادها و تذکرات مشفقانهٔ خود ما را قرین لطف خویش سازند و مسیر انجام تلاش‌های علمی‌تر را هموار کنند.

محمدجواد نوروزی

خردادماه ۱۳۹۴

مقدمه

عدالت از مهم‌ترین مباحث فلسفه سیاسی است که از دیرباز مورد توجه اندیشمندان این حوزه بوده است. با نگاهی به سیر تاریخ فلسفه سیاسی می‌توان دغدغه عدالت را در تمام دوران اندیشه بشری، از سقراط و افلاطون در دوران باستان تا رنسانس و دیگران در دوران معاصر ملاحظه کرد. در اسلام، به منزله کامل‌ترین دین و سعادت الهی، عدالت در همه سطوح آن، اعم از اعتقادات، فقه و اخلاق پیوسته در جریان است و جزء جدایی‌ناپذیر آن به شمار می‌رود. یکی از حوزه‌های عدالت‌پژوهی در اسلام، حوزه فلسفه سیاسی است. از منظر فلاسفه سیاسی اسلامی، عدالت به منزله رکن اصلی نظام سیاسی مطرح است. افزون بر این، براساس سنت قرآنی و به‌ویژه داستان‌های قرآن کریم، علت اصلی نابودی امت‌ها و جوامع گذشته، ظلم آنها بوده است. آنچه را در روایات با *مضمون الملك یبقی مع الکفر ولا یبقی مع الظلم*^۱ آمده است، می‌توان به عنوان یک قاعده عام سیاسی تبیین و بررسی کرد. این قاعده مبتنی بر این

۱. محمدباقر مجلسی، *مرآة العقول*، تصحیح سیدهاشم رسولی، ج ۱۰، ص ۳۰۴، ح ۱۵.

اصل کلی جامعه‌شناختی است که جوامع همواره در حال حرکت و تحول‌اند. آنچه در این حرکت اهمیت دارد، تشخیص مسیر و جهت حرکت جوامع به سمت تعالی و پیشرفت، یا سقوط و فروپاشی یا انحطاط است. ملاک و شاخص تشخیص مسیر حرکت یک جامعه به سمت تعالی و پیشرفت و به عبارتی، قطب‌نمای تعالی و پیشرفت واقعی را باید در بحث عدالت جست. بر این اساس، عدالت ضامن پایداری و بقای جامعه و شاخص اصلی حرکت نظام سیاسی به سوی پیشرفت است.

برای شناختن این شاخص و ویژگی‌ها، معیارها، مؤلفه‌ها و معرف‌های آن، نخست باید مفهوم عدالت از منظر فلسفه سیاسی بازشناسی شود. از نظر مفهومی، بحث اختلاف تعریف عدالت در فلسفه سیاسی و بحث کلامی و نیز بحث‌های مفهومی از مهم‌ترین مباحثی است که باید بررسی کرد تا وجه مشترکی میان آنها یافت. بحث مهم بعدی و مسئله اصلی پژوهش حاضر، چگونگی پیشرفت عدالت‌محور یا همان سیر جامعه به سمت تعالی بر محور عدالت است.

در اینجا تفاوت اساسی میان فلسفه سیاسی اسلامی و دیگر رویکردهای فلسفی روشن می‌شود. براساس فلسفه سیاسی اسلامی، هر نظام سیاسی در جامعه‌ای سیاسی شکل می‌گیرد و آن جامعه سیاسی متشکل از انسان‌هاست. نگاه به جامعه سیاسی بدون توجه به اعضا و ویژگی‌های آن، و نگاه صرفاً کارکردی و عمل‌گرایانه به مسئله عدالت به ناکارآمدی نظریه‌های عدالت در دوران معاصر انجامیده است. با نگاهی کوتاه و گذرا به متون فلسفه سیاسی اسلامی همچون آراء اهل مدینه

الفاضله فارابی و آثاری نظیر کتاب ارزشمند اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی به وضوح می‌توان سیر حرکت و تشکیل مدینه فاضله را دید. برای نمونه، خواجه نصیر در کتاب اخلاق ناصری، نظام مدینه فاضله خویش را از حرکت فردی انسان در بحث اخلاق فردی آغاز می‌کند و سپس به تدبیر منزل و سرانجام به سیاست مدینه می‌رسد. در واقع، این سیر حرکتی نظام‌مند مبتنی بر روش‌شناسی فلسفه سیاسی اسلامی است. نگاه جزیره‌ای به مسائل اساسی، از جمله بحث عدالت و جدانگاری عدالت اجتماعی از عدالت فردی به بی‌نتیجه ماندن مباحث فکری، و غیر کاربردی شدن آنها منجر خواهد شد.

پس لازم است بحث عدالت از انسان آغاز شود؛ یعنی نخست باید عدالت انسان را به منزله یکی از دو رکن جامعه سیاسی و سپس عدالت نظام حکومتی را به مثابه رکن دوم نظام سیاسی، که برگرفته و رشد یافته در بستر جامعه سیاسی است، مطالعه کرد. عدالت فردی شامل عدالت در افراد جامعه در سه سطح بینش، گرایش و کنش است. در بحث عدالت ساختار سیاسی بحث مهم در موضوع عدالت در توزیع منافع و منافع قدرت است؛ یعنی آیا نظام مردم‌سالار - که در آن، تعیین مسئولان وابسته به رأی و نظر مردم است - نظامی عادلانه است؟

با توجه به این مطالب، به دلیل ماهیت بحث عدالت به منزله یک مفهوم فلسفه سیاسی، این تحقیق از یک مقدمه و دو بخش تشکیل شده است. در بخش نخست، مباحث مفهومی و نظری بررسی، و شامل سه فصل می‌شود: در فصل نخست، مفاهیم اصلی پژوهش، یعنی مفهوم

عدالت، پیشرفت، شاخص و مفاهیم مرتبط با آنها تعریف شده است. پس از روشن شدن منظور از این مفاهیم، در مرحله کاربرد آنها این پرسش مطرح می‌شود که جایگاه‌های معرفتی و هستی‌شناختی این مفاهیم چیست؟ یعنی پس از تعریف عدالت به «وضع الشيء فی موضعه» یا «اعطاء کل ذی حق حقه»، این پرسش پیش خواهد آمد که جایگاه هر چیز، یا حق هر کس را چگونه باید شناخت؟ به همین دلیل در فصل دوم، مبنای هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی و جامعه‌شناسی موضوع بررسی شده است. بحث از مؤلفه‌های پیشرفت عدالت‌محور، مستلزم شناخت صحیح از اصل پیشرفت عدالت‌محور و نیز شناخت فرضیه‌های رقیب در این مسئله است. بر این اساس در فصل سوم، تبیین رابطه میان عدالت و پیشرفت، بر مبنای نظر غیردینی و منظر اسلامی که همان پیشرفت عدالت‌محور است، مورد توجه قرار گرفته است.

پس از تبیین حوزه‌ها و ابعاد نظری، بحث باید مؤلفه‌ها و ویژگی‌های عدالت‌محوری را تبیین کرد. بخش دوم با توجه به سیر بحث در فلسفه سیاسی اسلامی، مبتنی بر سیر حرکت از انسان عادل به شهروند عادل و سپس تشکیل جامعه عادل است و در این جامعه، نظام سیاسی عادلانه شکل خواهد گرفت. از آنجاکه کنش‌ها و رفتارهای انسان مبتنی بر بینش‌ها و باورهای اوست، در یک فصل مؤلفه‌های بینشی بررسی می‌شود. این بینش‌ها گرایش‌های انسان را پدید می‌آورند. مؤلفه‌های گرایشی در فصل پنجم تبیین می‌شود. سپس این انسان عادل در حوزه اجتماع به کنش اجتماعی و سیاسی می‌پردازد. بنابراین مؤلفه‌های این

حوزه در فصل ششم مطرح شده است. سرانجام در فصل هفتم، مؤلفه‌های کنش ساختاری و حوزه ساختار حاکمیتی مطالعه خواهد شد. نکته مهم در بخش دوم آن است که بحث مؤلفه‌ها و معرف‌های عدالت در سه حوزه بینش، گرایش و کنش، امور استقرایی و براساس بررسی و جست‌وجو در متون دینی‌اند. در نتیجه این استقرا به معنای جامع و کامل بودن آن نیست؛ بلکه براساس زاویه دید و نوع نگاه به بحث عدالت و ساختار سیاسی ممکن است متغیر باشد.

بی‌تردید این پژوهش مرهون زحمات، حمایت‌ها و راهنمایی‌های استادان و بزرگانی است که قدردانی از ایشان را بر خود لازم می‌دانم؛ به‌ویژه حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی رحمته‌الله که همت بلند ایشان در هدایت علمی پژوهشگران به سمت رویکرد اسلامی به علوم انسانی بر کسی پوشیده نیست. همچنین از زحمات استادان بزرگوار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله به‌خصوص حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد نوروزی، دکتر محسن رضایی و دکتر سیدابراهیم حسینی، ایده‌م الله، که با راهنمایی‌ها و مشاوره‌های حریص بر غنای علمی این کتاب افزودند، کمال تشکر و قدردانی را دارم. نیز به‌طور ویژه از همسر و فرزندانم که با تحمل مشکلات زندگی زمینه آرامش این‌جانب را در طول انجام این کار فراهم ساختند، متشکرم.

محمدتقی کریمی

اسفند ۱۳۹۳